

PROF. DR. HABIL. TEFNER ZOLTÁN
 egyetemi magántanár, Budapesti Corvinus Egyetem,
 zoltan.tefner@uni-corvinus.hu

**HÁBORÚS SZÖVETSÉG ÉS VETÉLKEDÉS.
 AHOGY A LENGYELKÉRDÉST AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA
 NÉHÁNY JELENTŐS POLITIKUSA LÁTTA (1914–1918)**

*WAR-ALLIANCE AND RIVALRY.
 THE POLISH ISSUE REGARDING BY SOME SIGNIFICANT POLITICIANS
 OF THE AUSSTRO–HUNGARIAN MONARCHY (1914–1918)*

ABSTRACT

The First World War signified the beginning of a new era also for the Polish society which also belonged to the Monarchy. The study has made effort to give a brief survey about the opinions about the future of Poland of many leading political outstanding figures in the Austro-Hungarian Monarchy. The study gives answers of two kind on this remarkable unusual question. On one hand, it gives a detailed description of the main concepts made by the Common Ministry of the Foreign Affairs during the four years of the war, on the other hand is treated in the paper the policy of Germany for and against the rebirth of a new Polish state. The author would like to make the problem of the competition between the two allied powers perfectly clear, why the rivalry in the Polish question led to unsuccess. The question was temporarily solved by the antant with the restoration of Polish independence after the War. In the solution of the matter have been played a very important role also the Hungarian politicians as István Tisza and Gyula Andrássy junior. The discuss of the two of them is rendered in the study lively and expressiv.

Kulcsszavak: Lengyelország megszállása, ausztrópolonista megoldás, német világhuralmi törekvések, szubdualizmus, magyar kormányzati lengyelpolitika, különbke-tárgyalások

Key notes: occupation of Poland, the austro-polish solution, german aspirations for world-hegemony, subdualizm, Polish policy of the Hungarian government, separate peace negotiations

1. Bevezetés

1915. augusztus 5-én a német csapatok bevonultak Varsóba. A front délen is messze előrement az orosz birodalom területén, s ezzel megszűnt a Lengyel Királyság 1795 óta tartó megszállása. A katonai sikerek felett érzett öröm a Monarchia és Németország vezető testületeiben, a társadalmi lelkesültség kiszínezte a jövőbe vetett reményeket mindkét megszálló birodalom gazdasági elitjének köreiben. Nagy üzletek, tömérdek pénz, a konjunktúra reménye, német oldalon pedig egyenesen a világhuralmi álmok megvalósulásának közelsége valósággal euforikus hangulatba ringatta a Központi Hatalmak vezetőinek nagy részét. Kisebbségük látta csak ebben a helyzetben a széthullás veszélyét. A hadicélokban az elején – még 1914 augusztusában – Oroszország teljes vereségét fogalmazták meg, s a „B és C-forgatókönyvekben” lehetett nyomát látni a mérsékeltebb hatású győzelmeknek. De azt is inkább csak a katonai-szakmai iratokban.

A harcok keleten lengyel és ukrán lakta területeken dúltak, s nem ritkán pusztító hatással jártak az épített környezetre, a természetre, s a civil életekre. Egyre inkább a gondok vették át

a szerepet ezeken a régi lengyel történelmi vidékeken. A „megszállóknak”, vagy a megszállt övezetben élő társadalmi csoportok döntően nagyobb részének szemszögéből a „felszabadítóknak” valamit kezdeniük kellett Lengyelországgal. A helyzet egyik harcoló birodalom számára sem volt egyszerű. Biztosítani kellett a front ellátását, a hátszágban a nyugalmat, de ugyanakkor a „morális győzelem” eszmei értékeinek figyelembevételével az orosz uralomtól sokat szenvedett lakosság kíméletét is a harcok folyamatában. A vezetésben mindkét oldalon egyre élesebben vetődött fel a kérdés: mi lesz, ha győzünk, mégpedig úgy hogy Oroszországra megsemmisítő vereséget mérünk. Ez volt az „A-forogatókönyv”. Semmilyen ország vagy birodalom nem tervezheti magát annyira alul, hogy mindjárt a háború elején egy szerény status quo-békére törekedne, vagy esetleg vereségre. Ha ez így lenne, nem lenne érdemes háborút kezdeni. A hadicélokra mindig a „nettó hatásra” kell törekedni, még akkor is, ha a háború során esetleg jöhetnek hullámvölgyek a katonai eredményektől függően.

2. Katonai főkormányzóságok, Lublin és Varsó. Rivalizálás a központi hatalmak között

A lengyelkérdést mindig napirenden kellett tartani. A gyakorlat, a közigazgatás oldaláról nézve a feladat látszólag egyszerű volt. Létrehozták az ilyenkor katonai szempontok szerint egyetlen racionális szerkezetet, a katonai főkormányzóságokat. Ez a gyakorlat az osztrák–magyar és a német politikában a háború során a megszokott menetrendet követte. Az elfoglalt területeken mindenütt létrejött ez a hivatali szervezet, amely nélkül az élet regenerálása a háborús sokkot követően bajosan lett volna elképzelhető, ezzel szemben működése a helyi lakosság körében nem mindenütt számíthatott általános tetszésre. Ilyen főkormányzóság működött Belgrádban, s ilyent működtettek a németek Belgiumban. Az osztrák–magyar először Kielcében, majd a háború végéig Lublinban, a német Varsóban működött. A főkormányzóságok nagyon kiterjedt, bonyolult bürokratikus szervezetként működtek, ahol az aktatologatás is a rendszer lényegét képezte. Három nagy szekcióból állt: katonai, polgári és gazdasági szekció. Minden ügykört átfogott. Néhány a teljesség igénye nélkül: operatív katonai intézkedések a főparancsnoksággal koordinálva, személyzeti ügyek, közlekedés, terményfelvásárlás és rekvirálás (fő tevékenységi forma, ami miatt nem voltak népszerűek), ló- és szállítási ügyek, gépkocsi – és fuvarügyek, a csendőrség irányítása, egészségügy, sebesültgondozás, hadisírok, a szétlőtt, elpusztult helységek újjáépítése, kulturális és oktatási ügyek, útkarbantartás és még vagy harminc ügy, K. u. K.-módra a legapróbb részletekig kidolgozva az ügymenet.¹

A kérdés kezelése azért vált bonyolulttá, mert a háború második évének közepe táján már kiderült, hogy a szövetségesek felfogásában eltérések vannak, amelyek később ellentétekké fajultak. A szövetségesi viszony Heinz Lemke német történész elnevezésével „együtműködést” és egyúttal „rivalizálást” is magában rejtett.² Nemcsak a lengyel–ukrán rendezést illetően, hanem más összefüggésekben is, mint például a gazdaságilag egységes „Mitteleuropa”, az oroszokkal esetlegesen kötendő különbéke, és még számos kisebb jelentőségű ügy. A két birodalom diplomáciai tevékenysége, amely a háború előtt az egész világban nagyon dinamikusan működött, alacsony intenzitásra kapcsol, s a hagyományos értelemben vett külkapcsolatok jórészt a német–osztrák–magyar együtműködésre (vagy együtt nem működésre) korlátozódtak.

Mik voltak azok az alapok, amelyek a lengyel rendezési ügyekben rendelkezésre álltak. Valamennyi Lengyelországra vonatkozó elképzelés hosszabb múltra tekinthetett vissza 1914 június végi napjaiban. A tervek és elképzelések többé-kevésbé hosszú szerves fejlődés eredményei voltak, ahol generációk rakták egyik téglát a másikra, amíg ki nem alakult a néhány főbb irányzat.

3. Osztrák–lengyel, német–lengyel, orosz–lengyel megoldások

Időrendi sorrendben első az ausztrapolonista megoldás gondolata, amely történetileg a legrégebbi rétegben keletkezett. A dinasztikus politikából nőtt ki, területi, nem föderalista, és nem funkcionális alapon,³ s ez a szemlélet a 19. század folyamán végig megmaradt. Csírájában már az 1831-es felkelés idején létezett, amikor bebizonyosodott, hogy az oroszokkal az együttműködés nem járható út. A Bécsi Kongresszuson az Oroszországhoz került rész alkotmányt kapott, amelyet az oroszok I. Sándor haláláig nagyjából be is tartottak. A „kiszolgáltatott önállóság” viszonylag nyugalmas évtizede I. Miklóssal véget ért. Előtte az alkotmányos királyság jó ideig a nyugalom, és a remény esztendeit élte.⁴ A történelem sajátos logikája – írta Wilhelm Feldman a lengyel politikai gondolkodásról szóló művében – a nemzeti sors irányításában a vezető szerepet különböző korokban mindig más és más nemzetrésznek szánta: a negyvenes években ez a szerep a poseni résznek jutott, a hatvanas évek végétől az Ausztriában élő lengyel politikai elit vette át a kezdeményezést, 1815 után azonban ezt a szerepet még a királysági lengyelek játszották.⁵

A 19. században mindig ott élt a remény, hogy adott pillanatban a nemzetnek sikerül megegyeznie a megszálló hatalmakkal, s azok valamiféle közös rendezési program keretében az autonómia kiszélesítésével⁶ esetleg egy „kvázi egységes Lengyelországhoz” is hozzájárulhatnak.⁷ A rövid poseni korszak után a lengyelek szerepe Galíciában akkor kezdett felértékelődni, s akkor lett az osztrák kormánypolitika konciliáns saját lengyeljeivel szemben, amikor a krimi háborút követően Ausztria elhidegült, sőt ellenséges viszonyba került Oroszországgal. 1868 után a galíciai lengyelek egyre több engedményt kaptak, nagyon kiterjedt autonómiához juttatták őket, ami az ukrán–lengyel viszonyban az irányító fél szerepét juttatta nekik. Kézenfekvőnek tartották nemcsak ők, hanem a Monarchia egész társadalma, hogy a bizonyos „adott esetben”, tehát valamilyen világjelentőségű fordulat bekövetkeztével (ilyen lett az I. világháború) Lengyelország a Habsburgok jogára alatt egyesül.

Csupán a fokozatokról és a közjogi formákról folytak viták. Felmerült a teljesen önálló Lengyelország képe (több okból tartották irreálisnak), a trialista megoldás (a csehek és a föderalisták⁸ nem akarták, miattuk lett irreális), a horvát mintára szubdualista viszony Ciszlajtániához (a többség által a leginkább jónak tartott verzió; itt viszont a lengyelek akartak többet). Sőt Andrássy köreiből még az is napirendre került, hogy Lengyelország a Magyar Királysággal egyesül, s megvalósul „valami” a Báthori István neve által fémjelzett álomból, a „három tenger által körülmosott” nagy birodalomból.⁹ A szövetséges németek eleinte nem is foglalkoztak azzal, hogy a Bécsben hogy alakítják lengyel terveiket a különféle érdekcsoportok. Látszólag zöld utat engedtek az osztrák–lengyel megoldásból. Taktikai okokból. A háborús szövetséges jóindulatát nem kárták eljátszani azzal, hogy mindjárt 1914 augusztusa, a hadicselekmények elindulása után bejelentik igényüket az esetleges lengyel területi szerzeményekre.

A legnépszerűtlenebb Lengyelország-koncepció a germanopolonista volt. Igaz, hogy voltak a háborús négy évben szakaszok, amikor *bizonyos* társadalmi csoportok, *bizonyos* pártok és *bizonyos* személyek játszottak ezzel a gondolattal. De ez annak ismeretében, hogy a lengyelek, miközben a háború folyt, folytonosan azon megoldások után kutattak, amelyek az adott pillanatban a leginkább közelségbe hozták az önálló lengyel államiságot. Mindenesetre kevesen propagálták a germanopolonista megoldást, legkarakteresebb hirdetője a poroszbarát lengyel Bogdan Hutten-Czapski gróf, aki a Lengyel Királyság jövőjét a Hohenzollernek uralma alatt képzelte el. 1914 augusztusától kezdve német protektorátusra gondolt, nagylengyel egység, egybeolvasztva a sok etnikai csoportot Ukrajna bizonyos részein, Fehéroroszországban és Litvániában. Természetesen, ha onnan sikerül kiverni az

oroszkokat. Terveit maguk a németek (katonai lobbí) keresztettk azzal, hogy egy kis csatlósállamot akartak kialakítani Lengyelországból. Ez lett volna „Pufferstaat”, miatta Hutten-Czapski népszerűsége a minimálisra csökkent. 1916-ban Bethman-Hollweg német kancellárral folytatott tárgyalásakor élesen ellenezte az osztrák–lengyel megoldást, nézeteivel egyetértésre talált. Valójában egy közép-európai német politikai és gazdasági szupremácia elejéről volt szó.¹⁰

Az orosz koncepciónak némileg nagyobb volt a népszerűsége. Az 1895 után tömegbázisra talált nemzeti demokratizmus talajából nőtt ki. A nemzeti demokraták a nemzeti érdekek primátusából indultak ki, s az 1863-a felkelés kudarcából kiindulva elkezdett úgynevezett „organikus munka” révén akarták fejleszteni a lengyel gazdaságot, kultúrát, a nemzeti identitást, gondolván, hogy az „adott pillanatban” a nemzeti újjászerveződés alapja csakis egy minden szempontból fejlett társadalom lehet. Nem akartak forradalmat, romantikus nemzeti felkelést a 19. századi minták alapján. Elítélték a megszálló hatalmakkal való megalkuvást. Ugyanakkor a két nagyhatalom, az orosz és a német közül az előbbit tartották lengyel szempontból jobbnak, úgy vélekedvén, hogy a német civilizációs szempontból fejlettebb, s ezáltal sokkal veszélyesebb, mint az orosz.¹¹ Vezéregyéniség a mozgalomban, átnyúlva a 20. századba is: Roman Dmowski (1864–1939). Paraszti ősök, természettudományos tanulmányok a varsói Cári Egyetemen, 1905-től képviselő a Cári Dumában Szent-pétervárott, az 1917 novemberi eleji krach után az antantra építi nemzetegyesítő teveit.

4. Az első hónapok: Berchtold és Andrian

Azt, hogy egy olyan világméretű konfliktusban, mint amilyenné az I. világháború a szarajevói merényletből kiszélesedett, ki játszott „mértékadó” és ki „elhanyagolható” szerepet, nehéz eldönteni. Jelen tanulmányunkban is a szubjektív megítélésre vagyunk kénytelenek hagyatkozni, tudván, hogy valamennyien a történelemtudomány szakadatlan fejlődésének vagyunk részben cselekvő, részben passzív, szemlélődő részesei. Ami, vagy aki ma mértékadó, azt lehet, hogy pár évtized múlva a jótékony feledés hamuja borítja.

Az indulás momentumai ugyanakkor valószínűleg a végtelen időben sem hagyhatók figyelmen kívül. Leopold von Berchtold 1912. február 17. és 1915. január 13. között szolgált közös külügyminiszterként. 1914 júliusában, de előtte még a Balkán háborúk idején is a Szerbia ellenes keményvonalas politikát képviselte. Az I. világháború kirobbantásában – hadüzenet nélküli lerohanás terve, ellentétek a diplomáciai utat javasló Tiszával – meghatározó szerepet játszott. Elterjedt nézetek szerint szerényebb intellektuális és gyakorlati-diplomáciai képességekkel rendelkezett, mint számos kor-és pályatársa (Majláth János, Ugron István, Leopold von Andrian), de „alkatilag” mindenben megfelelt a diplomata pályalkalmassági követelményeinek. Széles körű műveltség, udvarias, diszkrét, arisztokratikus megjelenés, finom úri modor. Ahogyan életrajzírója Hugo Hantsch már könyvének címében is jelzi, ő volt az abszolút „grandseigneur”.¹² Mindezeket a tulajdonságokat a szülői házból hozta (Ház alatt egy fényűző kastélyt kell értenünk a morvaországi Buchlauban.) Itt született 1863-ban osztrák grófi családban. Mérhetetlen gazdagság, hatalmas kiterjedésű birtokok Magyarországon is, a Sopron vármegyei Peresznye központtal. S ami ezzel jár: a Monarchia „szolgálati nemessége”, a „Dienstadel” egyik fő társadalom-tipológiai jellemzője, az *identitás-semlegesség*. Zavart mosoly, ha a diplomáciai fogadásokon a nemzetiségi hovatartozás iránt érdeklődnek. De nyitottság minden irányban. Berchtold jól beszélt magyarul.

A lengyelekhez fűződő viszonya ilyen pedigre, s ilyen személyiségjegyek birtokában mindenképpen különlegesnek mondható. Az alattvalói státust abszolútizáló aulikus arisz-

tokrata nyilvánvalóan az etnikai csoportokba is ugyanezeket az attitűdöket képzele bele, elvárásait velük szemben ez a felfogás határozza meg. Amikor a lengyelkérdés a háború elején terítékre kerül, az ausztrópolonista tervnek nincs ellenjavallata. Sem Bécsben, sem Berlinben. A Habsburg-hagyományok a 18. századból tökéletesen rímelnék ezzel a tervvel. Már Mária Terézia úgy akarta jóvá tenni „bűneit” az 1772-es első felosztás után, hogy a lengyel újraegyesítést a dinasztia kötelességeként jelölte meg. *Egykoron majd* a lengyel földeket és királyságokat a Habsburg-jogar – mint egy mágnes – fogja összerántani. A 18. századi dinasztikus politika hagyományai a modern kor nemzetállami viszonyai között is jelen voltak, s keveredtek a modern közgazdasági, ipari, bányászati, katonai igények megfogalmazásában. Berchtold Lengyelország megszerzésében a „dinasztia nagyobb dicsőségét” szolgáló, „lakosságszámot növelő” aktust *is* látott.

Kérésére azon idők egyik prominens lengyelszakértője, Leopold von Andrian báró állított össze egy vaskos tervezetet „Die Frage österreichischen Gebietserwerbes im Nordosten im Falle eines glücklichen Krieges der Zentralmächte gegen Rußland” [Az észak-keleti osztrák területszerzés kérdése egy Oroszország elleni szerencsés kimenetelű háborúban]¹³ Andrian címválasztása önmagában jelzi, hogy az „A-forгатókönyv” kategóriájában gondolkodik: teljes orosz vereség, feltétel nélküli béke. Másképpen hogyan lehetne egy ilyen nem éppen nagyhatalmat, de mégis egy nagyon nagy országot annektálni? Andrian vezérgondolata, a Habsburg-hivatástudat kihangsúlyozása, egyetlen betű erejéig sem tért el a fentiekől: „[...] A Monarchia küldetése és létezésének célja az, hogy a kis népeknek, amelyek földrajzi helyzetük, továbbá számszerűségükből fakadó gyengeségük miatt nem tehetik meg, hogy önálló államként létezzenek, biztosítsa a nemzeti fejlődés azon előnyeit, melyek a biztonsággal, a hatalommal és a gazdasági növekedéssel állnak összefüggésben, azáltal, hogy részei lehetnek Európa egyik legnagyobb birodalmának.”

Az osztrák–lengyel tervnek sok változata látott napvilágot. Andrian terve lényegét tekintve úgy foglalható össze, hogy az osztrák koronatarományt, Galíciát az oroszoktól elfoglalandó Lengyel Királysággal, azaz a varsói területekkel egyesítik, s ez által a Habsburg birodalom kétközpontúból háromközpontúvá válik. Nem részeként egy föderalista konstrukciónak, hanem egy háromközpontú szerkezet harmadik elemévé. A csehek által az 1870-es évek elején mániákusan (hozzá kell tenni: némi joggal) követelt trialista formációt fogalmazta meg Andrian tanulmányában, adaptálva lengyel viszonyokra. Lényeges elem, hogy valakit az osztrák főhercegek közül (esetleg magát az osztrák császárt) lengyel királyné koronáznak, s ez a perszonálunió garanciát jelent arra, hogy a történelmi keretek között újra létrehozott lengyel állam sem politikailag, sem katonailag, sem gazdaságilag nem fog a Monarchia ellen fordulni.¹⁴ Andrian terve szerint dualista struktúra megszűnik, Ciszlajtánia két részre oszlik: örökös tartományok plusz „Böhmen”, valamint a porosz fennhatóság alatt álló Posen és Porosz-Szilézia nélküli nagy Lengyel-Rutén Tartomány, amely adott esetben azonos lesz a Lengyel Királysággal. Következményeiben természetesen sok mindentő függött a terv kivihetősége. Mindenek előtt a magyar politika ellenállásától, elsőként Tiszától, aki foggal-körömmel ragaszkodott a dualista szerkezethez. Andrian úgy gondolta, hogy a magyarok kielégítésére elég, ha a memorandum megígéri nekik Dalmáciát és Bosznia-Hercegovinát. Ez az, amiben tévedett.

„Sunt certi denique fines.” Végtevére is mindennek megvan a határa. Gyakran van úgy, hogy nehéz részleteiben megragadni a „főnök” és a „beosztott” rátermettsége közötti különbségeket a „beosztott” javára, s ezúttal sem próbálkozunk meg ezzel, csupán annyit szűrünk le a tények és a legendák világából hozzánk eljutott információ-morzszákból, hogy Leopold von Andrian sokoldalú tehetséggel megáldott diplomata volt. Irodalmi műveket is írt, köztük költeményeket, 1918-ban pedig a Hoftheatert is vezette, jó barátságban állt Hermann Bahrral, Hofmannsthallal és Arthur Schnitzlerrel.

Ami pedig a lengyel ügyekben való jártasságát illeti, Andrian valóban a „jelentős” kategóriába sorolható. Tervezete a hasonló iratokkal összevetve a legegységesebb és legkoherensebb. Nem járunk messze a valóságtól, amikor kijelentjük, hogy mindent összefoglalt benne, amit a birodalmi külpolitika erről a kérdésről korábban gondolt, s ezért az ausztró-polonista megoldás korábbi összes iratanyagát figyelembe véve ideál-típusnak tekinthető.¹⁵ Mindnek előtt azért, mert a birodalom vezetésében – függetlenül politikai nézeteitől – a lengyelkérdés szorosan összefüggött a katolicizmus kérdésével. („Ausztria, mint vezető katolikus hatalom.”) Andrian tézisében nemkülönben: a külpolitikai elv szintjére emelkedett vallási megközelítés a korabeli külpolitikai doktrínából következett, amely Európát, sőt akkor már a világot, négy csoportba sorolta. A nagyhatalmak, ehhez tartozott Anglia, Oroszország, Németország és Ausztria–Magyarország, döntően képesek befolyásolni a változások irányát. Franciaország nem állt a besorolandók között. Már Aehrenthal ismert frazeológiájában is benne van Franciaország nyílt negligálása, de a korábbi közös külügy-minisztereknél is – 1871 óta tulajdonképpen senki sem tekintette Franciaországot *igazi* nagyhatalomnak. Ezért aztán Franciaország alkotta az egyszemélyes második csoportot (esetleg még Olaszország és Törökország jöhetett volna szóba). A középállamok és a kicsik skatulyáiba sorolták a többi országot, amelyek a szövetségi tervezetek esetében szerepet játszottak ugyan, valójában azonban nem nagyon foglalkoztak velük.

Mind Andrian mind Berchtold úgy ítélte meg, hogy Franciaország kiesésével az első dobozban Ausztria–Magyarország maradt, mint az egyedüli vezető katolikus állam (katholische Vormacht). Bécs konzervatív politikai gondolkodói, a jezsuita neveletésben részesült Andrian is természetesen belső meggyőződésből tartották fontosnak Lengyelország Monarchiához történő csatolását, de a liberálisok, sőt helyenként még a baloldaliak is (ők nyilvánvalóan a külpolitikai irányítás befolyásolásának lehetőségétől elzárva) szimpatizáltak ezzel az ideológiai tézissel. Az utóbbi kettő természetesen gyakorlati okokból. Az ugyanis világossá vált az előző fél évszázad során, hogy Oroszország milyen sokat profitált abból, hogy az ortodox keresztény vallást összekötötte a politikával. Pár hónapja, hogy véget ért a második Balkán-háború, amely távolabbi kihatásait tekintve orosz sikernek is volt tekinthető, de az oroszok az 1878-as berlini kongresszus óta többször bebizonyították, hogy mire képes egy „ortodox keresztény vezető nagyhatalom”. A „balkáni keresztények protektora” jelzőjének adaptálása Bécsben irányadó lett a háború elején: Ausztria Lengyelország protektora.¹⁶

Korántsem volt azonban mindegy, hogy ezt a protektori szerepet Ausztria miképpen játssza el. A feladat nehézségét az jelentette, ami az dualizmus több mint négy évtizede alatt mindig is az egyik fő gondot okozta: az új területek integrálásának kérdése. Sőt, már maga az a kérdésfeltevés is megosztotta a politikai táborokat, hogy szükség van-e *egyáltalán* a birodalom területi bővítésére.¹⁷ Közismert, hogy 1878 kora őszen Bosznia-Hercegovina okkupálása – amely nemzetközi politikai tekintetben teljesen rendben volt – milyen földindulásszerű mozgásokat eredményezett a birodalom belpolitikájában. De a vitát a fent vázolt 1915-ös háborús sikerek eldöntötték. Ha nem akartak a szövetséges Németország mellett lemaradni, akkor vállalniuk kellett a területi bővítést.¹⁸ És Berchtold úgy látta, hogy el kell indítani a diplomáciai akciót Lengyelország megszerzéséért. 1914. augusztus 8-án a Monarchia berlini nagykövete, gróf Szögyény-Marich László bejelentette a Wilhelmstraßen, hogy a Monarchia igényt tart Lengyelországra. Az elaggott magyar diplomatának talán ez az akció volt nyugállományba helyezése előtt a legutolsó ténykedése és jelentős üzenete Bécsbe. Pozitív visszajelzés, némi sokat sejtető felhanggal: Bethmann-Hollweg „dilatorikusan”, azaz halasztó hatállyal kívánja intézni Lengyelország ügyét, de mindamelllett nem gördít akadályt Lengyelország Ausztriához csatolása elé.

5. Harc a dualizmus fenntartásáért: Tisza és Burián

Tisza kezdettől fogva ellenezte a lengyelkérdés a trialista megoldását. Miniszterelnökként mind a parlamentben, mind a közös minisztertanács ülésein elszánt harcot folytatott ez ellen közjogi megoldás ellen. A dualizmus nélkül sok más nemzetársával egyetemben elképzelhetetlennek tartotta a Magyar Királyság jövőjét. Intézkedései a lengyelkérdés tisztázására minden fórumot megjártak, minden követ megmozgatott, minden személyes kapcsolataát az ügy szolgálatába állította. 1914 novemberében látogatást tett Berlinben Bethmann-Hollwegnél. A német kancellár neki is ugyanazt mondta, mint Szógyény-Marichnak, hogy német részről a kivárási taktikája van érvényben, s hogy kedvező katonai helyzet esetén is ki kell várni a háború végét, s akkor kell döntenie Lengyelország státusát illetően. Az 1915. október 6-i közös minisztertanácscon ugyanezt a dilatórikus kezelési módot javasolta: kivárási, a döntési szabadság megtartása. Ami pedig a dualizmust illeti: „noli me tangere”. Érveiben sok minden más mellett a félelem fejeződött ki. A lengyel társadalom „új elem”, – mondta – nagy tömeg, s bár lojalis néptörzs volt *eddig* a Monarchiában, de mégiscsak szlávok, s ha ilyen sokan vannak, vajon milyen hatással lesznek a külpolitikára?

Kérlelhetetlensége még két ügyben erősödött hónapról-hónapra, a szerint, hogy hogyan javult, vagy rosszabbodott a Monarchia katonai és ezáltal nemzetközi helyzete. Az egyik a Romániához való viszony, a másik Trentino átadása Olaszországnak. A helyzet veszélyes volt a közvélemény várhatóan heves ellenkezése miatt. A Monarchia vezetése megpróbálta a két „szövetségest” visszatartani attól, hogy az antant oldalán lépjenek be a háborúba. Az első esetben Erdély átadása lett volna az ár, ez az engedmény Tisza esetében abszolút kizárt minden tárgyalási alapot, a második esetben Trentino átadása már nem annyira, de folytonos ellenkezése a közös minisztertanácsban és egyéb fórumokon, hivatalos és magánlevelezésében azt mutatják, hogy bármilyen területi engedményben is a dualizmus veszélyeztetettségét látta. Az ellenkezés olyan fokot ért el, hogy a szövetséges németekben az a kényszerképzet is felmerült, hogy mind Tisza, mind a röviddel korábban közös külügyminiszterré kinevezett Burián István a Monarchia széthullását és Magyarország elszakadását akarja. Kurt Riezler, Bethmann-Hollweg talán legközelebbi tanácsadója írja naplójában 1915. február 20-án: „Az osztrákok semmi szín alatt nem akarják Trentinót átadni. [...] Burián talán az összeomlást akarja. Tisza is. Magyarország leválása. S akkor nem marad más, minthogy előbb kössünk különbékét Oroszországgal, mint Ausztria, felajánlva az oroszoknak Galíciát és Bukovinát, röviden hogy szót értsünk az oroszokkal Ausztria felosztásáról.”¹⁹

Minderről természetesen *így*, ebben az olvasatban nem volt szó. Inkább abban a szemléletben, ahogy Tisza a Monarchiát a külső erők által veszélyeztetve látta. S ebben tényleg benne rejlett, sőt időnként *expressis verbis* kimondva is megjelent a javaslat: a Monarchiának le kellene mondani a lengyel tervekről, Galíciát átadni egy teljesen független Lengyelországnak, vagy odaadni a németeknek. Az első esetet Tisza azért látta veszélyesnek, mert „egy teljesen szabadjára engedett”, független Lengyelország játékszere lenne a környező hatalmaknak, ahogy az az elmúlt évszázadokban történt. (Ha az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktumot nézzük, nem járt messze az igazságtól.) A második esetben legyen Lengyelország kolonc a németek nyakán. A tervezett német „Satellitenstaat” állandó irredenta és függetlenségi lázadások előképét vetítette a magyar miniszterelnök szeméi elé. Magatartása a lengyel körökben – határon innen és túl – azt eredményezte, hogy a legkevésbé kedvelt magyar politikussá vált.

De ezzel a javaslattal Tisza nem állt egyedül. A fentiekben Berchtold kapcsán említett Leopold von Andrian – mint jeles lengyelszakértő 1915 augusztusától 1917 elejéig a Monarchia Varsói követe a német Katonai Főkormányzóságnál akkreditálva – módosult formában,

de ugyanígy vélekedett. Munkája során nap nap után szembesült azzal, hogy a szövetséges németek a fő kormányzósági területen a lengyel lakosság körében Ausztria ellenes propagandától kísérvé a Németországhoz való csatlakozást népszerűsítik. Meggyőződésének adott kifejezést, hogy az esetlegesen létrehozandó német „Pufferstaat”, az „ütközőállam” nagyon veszélyes, olyan vonzerőt fog gyakorolni Galíciára, hogy azt képtelenség lesz majd a Monarchián belül tartani. Ezért javasolta azt főnökének, Burián Istvánnak, hogy le kellene mondani Galícia bizonyos részéről, mégpedig a régi úgynevezett „Krakkói Nagyhercegségről”, s a hozzá kapcsolódó kerületekről akár egészen le a Dunajec folyóig,²⁰ s azt saját szóhasználatával „nászajándékként”²¹ odaadni a németeknek. A maradék részt már könnyen lehetne kezelni, tekintettel arra, hogy ott már az ukrán, s nem a lengyel elem van többségben. Galícia megosztásának javaslata Andriannál Burián távozása és Czernin hivatalba lépése után is többször felvetődött. Az egyik Czerninnek írt magánlevelében még 1916. december 30-án is felmerül Galícia felosztása a németekkel egy másik formában, hivatkozva arra, hogy Burián idejében, 1916 nyarán a terv komolyan szóba jött.²² (Ebben a tervben a határt a német és az osztrák–magyar terület rész között északabbra húzták volna meg.)

A kérdéstről Tisza és a közös külügyminiszter, Burián István között 1916-ban polémia bontakozott ki. Ez annál is inkább figyelemre méltó körülménynek számított, mivel Burián magasra ívelő karrierjét jórészt Tiszának köszönhette. Burián István, a Monarchia közös külügyminisztere ezekben a hetekben, 1915 januárjában érkezett el élete legfontosabb állomására, amikor elfoglalta helyét a Ballhausplatzon, Metternich íróasztalánál. A 18. század vége óta sok minden megváltozott. De a diplomácia továbbra is a maga köreit róttá. Hogy kiből mikor, mi lehetett, azt szigorúan a hagyományok határolták be. A követi, nagyköveti beosztás, netalántán egy magasabb állás a bécsi intézményben még 1890 körül is a hercegek, grófok, legrosszabb esetben a bárói rangúak foglalkozása lehetett. Köznemesei származék csak alacsonyabb beosztást kaphatott, vagy a presztízsből alacsonyabban álló konzuli állások nyíltak meg előtte. Kivétel el-elve akadott. Az Erdélyből, Mezőzáhrol származó Ugron István, aki éppen a lengyel ügy kapcsán emelkedett ki a külügyi szolgálatosok „átlagából”, ezt a kivételt jelentette, amikor követként Varsóban a német Katonai Fő kormányzóságon képviselte a Monarchiát. De hogy valaki közös külügyminiszter legyen, erre nagyon szerencsés csillagállás kellett, még a 20. században is. Tisza Buriánt először saját kormányában a felség körüli miniszter posztjára hozta be a diplomácia területéről (tanácsadóként, merthogy ő maga bizonytalanul mozgott külügyekben), majd Berchtold megbuktatása után Tiszának nem kevés szerep jutott abban, hogy Buriánból Bécs érdekköréi közös külügyminiszter csináltak.

1916 kora nyarán változott a helyzet. Tavasszal már közelségbe került a románok átállása az antant oldalára (Erdély megszerzésének reményében). A Bruszilov-áttörés pedig, a kapitális veszteségek, a hadvezetés csődje, a Monarchia katonai értékének lecsökkenése a német szövetségesek szemében válságnak lett az elindítója. Tisza rettegése a románok váratlan lépései miatt a két politikus között feszültséget gerjesztett. Tisza, amikor Burián karrierjére tett, egy nagyon fontos dolgot nem vett figyelembe. Burián személyiségének doktriner hajlamait.

Burián a bécsi Keleti Akadémiát²³ végezte, kiváló eredménnyel, nagy elméleti tudást szerezve. Végigjárta a diplomáciai pálya grádicsát. Kiváló képességeinek köszönhette, hogy kisebb jelentőségű helyeken (Szófia, Stuttgart, Athén) már követként szolgálhatott.²⁴ De az igazi áttörés akkor következett be, amikor 1903-ban, Kállay Béni halála után, a közös pénzügyminiszteri posztra szemelték ki. Kapott a sorstól pár évet, amikor már nem a távoli állomáshelyekről, hanem „felsőbb pozícióból”, Bécsből figyelhette a nagyhatalmi politikát.²⁵ „Tragikus törés: 1912 februárjában leváltják. Majd alig pár hónap múlva ismét felfelé viszi a hullám. A nagy, és egyben döntő fordulat előidézője barátjának, Tisza Ist-

vánnak a műve. Tisza akkor lesz újra miniszterelnök, amikor Burián munka nélkül van, s Tisza „király személye körüli miniszter” posztjára szemeli ki. Nem véletlenül éppen őt. Tisza a magyar belpolitikai küzdelmek során távolra került a világpolitika nagy áramlataitól, idegenül mozgott a nemzetközi kérdések szövevényében, s 1915 júniusában olyasvalakire volt szüksége, akiben megbízik, s ugyanakkor rajta tartja a kezét a nemzetközi diplomácia ütőerén.”²⁶

Burián sok mindent tudott a kultúrákról, történelemről, a politikáról, s talán túl sokat is. Elképzeléseit próbálta a valóságra rákényszeríteni, mint a doktriner hajlamú emberek általában. A lengyelkérdés lett az a terep, amelyen elképzeléseit a reális helyzet figyelmen kívül hagyásával próbálta megvalósítani. Tisza július 15-én, amikor már javában folyt a Bruszilov-féle támadás, levélben figyelmeztette Buriánt a közelgő veszélyre: „Ne áltassuk magunkat. *A román veszély nagyon komoly és bármely pillanatban aktuális [lehet].* [...] Bratianu már elmulasztott egy jó alkalmat, bizonyára el lesz határozva reá, hogy még egyet el ne szalasszon és sietni fog, ha egyszer arra a tudatra ébred, hogy a kellő pillanat elérkezett.”²⁷ Majd pár sorral lejjebb: a németekkel nem a lengyelek miatt kell veszekedni, hanem meg kellene velük beszélni, hogy mit lehet tenni a román veszély elhárítására.

Tisza tanácsait többször megismételte: bizalmas beszélgetés néhány napon belül, meleg, baráti, bajtársi hangulat, a közös veszély elhárítása, végső erőfeszítés – ezek Tisza kulcsszavai. (Tisza ugyanennek a levélnek az elején a Bruszilov áttörés emberveszteségét 400 ezer főben jelölte meg, valójában 600 ezer²⁸ volt). „Ezt a szempontot nem veszíthetjük szem elől a lengyel kérdésben. Különbösen is nem a lengyel hódításokról van szó, hanem a monarchia létéről vagy nemlétéről. A fenyegető katasztrófával szemben igazán háttérbe szorul az a kérdés, hogy Lengyelországgal mi lesz.”²⁹ Tisza pontosan látta, hogy nincs olyan veszély, amit megfelelően magas ár kifizetése esetén nem lehetne elhárítani. Valószínű, hogy Tisza *közvetlenül* az olasz hadba lépés előtt pontosan látta Burián (és a saját) elkövetett hibáját Trentino kérdésében: az olasz tartomány átadása *kontra* olasz hadba lépés – az államférfi attól államférfi, hogy helyesen érzékeli, el lehet-e menni egy ilyen ügyletben egy olyan határig, amin túl már a mélység tátong.³⁰ Ez volt az a pont, amikor az 1913-tól kezdődő „tanácsadói” pozíció megrendült, s útjaik különváltak. Tisza szinte esdeklő hangvétellű levele teljesen idegenül hat száz év távlatában is ettől a nagy formátumú, makacs (kálvinista) államférfitől. Buriánt elhelyezte a reménytelenek kategóriájában.

A magyar miniszterelnök levelében természetesen *egyéb* kompenzációra³¹ (s nem Erdély átadására) gondolt: „Ilyen viszonyok között végzetes dolognak tartanám, ha lengyel terveid továbbszövésével foglalnád el az égetően szükséges sürgős védintézkedések [értsd: külügyi intézkedések – T. Z.] előkészítésére szükséges időt s azok előtérbe állításával csökkentenéd a fenyegető veszély elhárítására irányuló akció kilátásait. Kedves barátom, kérve kérlek: szakíts e kedvenc eszméiddel. Azok úgy sem kivihetők. Sem a két kormány nem járulhat hozzájuk, sem a németek. Még ha a monarchia struktúrája és további belső fejlődése szempontjából elfogadhatnók is proposícióidat, a legkárosabb hatást idézne elő, ha azokkal éppen most lépnél a németek elé.”³² Majd sorban jönnek a szemrehányásként is felfogható kritikus hangok, amelyek arról vallanak, hogy Tisza – előző állításunkkal szemben – talán mégis elég jól ismerhette Burián valódi természetét: grandiózus álmok, illúzió, soha be nem teljesülő remények... S a legvégén: „Még egyszer nagyon kérlek, hallgass reám. Azoknak a világtörténelmi perceknek egyikét éljük, amelyekben egy eltévesztett vagy elmulasztott lépés államok és nemzetek halálos ítélete lehet.”³³ A román betörés Erdélybe akkor már eldöntött kérdés volt egy több évtizede tartó folyamat záróakkordjaként. A francia kultúrájú, román intellektuális polgárság, az úgynevezett „Titulescu-nemzedék” külpolitikai credója úgy szólt, hogy egyidejűleg kell gyengíteni a Monarchiát és Oroszországot, elfoglalni Erdélyt, s megnyitni az utat a francia tőke beáramlása előtt.³⁴

Másnapi válaszában Burián a „nehezen tanul és könnyen felejt” szellemében megpróbálja bizonyítani, hogy nincs baj, a két üggyel történő párhuzamos, intenzív törődés nem zárja ki egymást. A trializmust mereven elutasító, és Lengyelországot Németországnak már régóta átadni akaró Tisza nem kis megrökönyödéssel olvashatta: „A lengyel kérdést a román veszély mellett is *kezelni* [T. Z.] kell, mert azt Németország is megkívánja. Bizonyítékát fogod látni Tschirschky³⁵ tegnapi levelében is, mely nagyon előzékeny hangon fejezi ki a kancellár várakozását további nyilatkozataim iránt és kívánatosnak mondja a minél előbb való megegyezést.”³⁶ Majd: „Tudok ellentállani ingerlés nélkül is. De módszerem nem lehet mindig és mindenben engedni. Ennyi kifelé. Befelé alig szükséges megjegyez-nem, hogy a lengyel kérdésben semmiféle rögeszmém nincs, hanem alkalmazkodni a változó helyzet követelményeihez és törekszem megmenteni mentül többet érdekeinknek. Nem volt ez talán már eddig sem egészen reménytelen a kancellárral szemben, amennyiben levélben, most már »eine parallele Stellung zu den Polen in Berlin und Wien«-ről beszél.”³⁷ Pár héttel a román betörés előtt még a legbarátibb kapcsolataiban is merő diplomáciai formalitások felhozatalával védekezik, hogy mit ír a német kancellár. Aminek egyébként alig van jelentősége, hiszen a levél végén maga is elismeri, hogy a németek katonailag erősebbek. Nehezen értelmezhető levélfordulat: a Monarchia politikailag attól még lehet erősebb.³⁸

Mentegetőző válasz: mindent megtett a haza védelme érdekében. „Hogy képzeled, hogy én ilyenekkel telítem magam, oly pillanatban, midőn, mint azt magad is oly melegen hangsúlyozod, a monarchia és a haza megmentéséről van szó?”³⁹ 1916. augusztus 17-én Bukarestben titkos szerződésben csatlakoztak az antanthoz, 27-én Bécsben átadták a hadüzenetet, s a román csapatok még ugyan e nap éjjelén átlépték a teljesen őrizetlen kárpáti hágókat. A káosz a Székelyföldön és a Szászföldön óriásira duzzadt, mintegy 200 ezer menekült árasztotta el a belső vármegyéket.⁴⁰

6. A dualizmustól a trializmusig. Gróf Andrássy Gyula junior

A két politikus, Tisza István és ifj. Andrássy Gyula lengyelkérdésben kialakított nézete két nagyon lényeges ponton tért el egymástól. Elsődlegesen abban, hogy Andrássy elfogadta a trializmus gondolatát, amitől Tisza mereven elzárkózott. Másodlagosan minden olyan megoldást ellenezett, amely Lengyelország újabb felosztásához vezetett volna. Ennek a két Tiszától eltérő véleménynek köszönhető a lengyelek körében élvezett példátlan népszerűségét. Valójában persze ő is a Monarchia területi épségének megőrzésében gondolkodott,⁴¹ úgy, ahogy Tisza, csupán a trializmus-dualizmus ellentétpárban az elsőt nem tartotta elfogadhatatlannak. Tisza a horvát megoldás, a szubdualista betagozódás híve volt, kompenzációként délszláv területek Magyarországhoz csatolása jött szóba.⁴² Galíciát továbbra is a Monarchia elidegeníthetetlen részének tekintette, ugyanúgy, ahogy az akkori vezető osztrák–magyar politikusok bármelyike, s egyesülését Orosz-Lengyelországgal csupán az ausztrópolonizmus valamilyen formájában tartotta kivihetőnek. Hasonlóan Tiszához azt is ellenezte, hogy a Lengyel Királyság visszaállításával Posen és Porosz-Szilézia elszakadjon Németországtól. A lengyelekkel szemben tanúsított jóindulatának tehát voltak korlátai.

A kérdés első propagandistájaként (ő volt az első, aki a kérdésben 1915. december 7-én a magyar képviselőházban először nyilatkozott meg a magyar politikusok közül a nagy nyilvánosság előtt) mindenek előtt attól óvta a közös külpolitikát, hogy a lengyeleket visszaadja az oroszoknak. „Mert ennek az volna a következménye, hogy éppen ez az Achilles-sarka Oroszországnak kigyógyulna, mert Lengyelország belátná, hogy nincs többé mit remélnie Közép-Európa győzelmétől, (ugy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.) hogy a sors

egyszer s mindenkorra odalánczolta Oroszországhoz, hogy le kell mondania arról a reményről, hogy bármikor is felszabadulhat a járom alól. És akkor természetesen előtérbe lép a lengyel nemzet másik természetszerű vágyódása, az egyesülés: ha már nem tud felszabadulni, legalább legyen nagyobb tömegekben egy kormányzat alatt és kifejlődnék [a] tendencia, az a vágy a lengyel nemzetben, hogy cári védelem alatt törekedjék az egyesítést biztosítani. Pedig egy győzelmes harcznak oly sok áldozat után, amelyet hoztunk, ez nem lehet a következménye.”⁴³

Nincs újrafelosztás, de a régi felosztás érvényben marad azzal a strukturális változással, hogy most nem három, hanem két felosztó hatalom osztozkodik rajta. Andrassy a beszédben nem érzékelteti az általa javasolt megoldás veszélyeit, főleg azokat, amiket az irredentizmus eredményezne. Abszurd helyzet: ha a trialista rendszer kialakul a Monarchiában, ebben az esetben mind Posen, mind Szilázia lengyelsége véget nem érő harcba fog kezdeni az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékébe tartozásért. 1916 után a kritikusabb, és a helyzetet mélyebben elemző gondolkodók már számoltak ezzel a következménnyel (több nevet lehetne említeni).

Sajátos módon Andrassy elképzelései meglepő egyezést mutatnak az „erzpreußisch”, az „ösporosz” felfogással, többeken kívül a fent említett Hutten-Czapski előterjesztéseivel a császári tanácsban, de amelyek a Monarchia politikai teoretikusaitól sem voltak idegenek. A nagy szarmata síkság mint politikai tér „bejátszása” keleti irányban, mélyen a Nagy Péter-i Oroszország határain is túlra, egészen Ukrajna és Fehéroroszország mélyéig. Sokan gondolták úgy (többek között az idősebb Andrassy Gyula is annak idején), ahogy ifj. Andrassy Gyula: a határok kiterjesztése nemcsak a katonai biztonságot hozná meg a Monarchia számára, hanem a területnövekedéssel európai súlya is nagyobb lenne a külpolitikában. Két legyet egy csapásra. Nemcsak Oroszország kiszorítása Közép-Európából lenne a terv hozadéka, hanem közvetetten az is, hogy Oroszország agresszivitása lefékeződne a Tengersizorosoknál.

Természetesen nem szabad Andrassy esetében a végletekig hangsúlyozni nézeteinek pragmatizmusát, azt, hogy a német szövetséges iránti belátásból nem követeli a porosz korona részeinek csatlakozását a trialista lengyel államhoz. Andrassy beszédének tulajdonítanunk kell emberi, érzelmi vonatkozásokat is, amelyek az Andrassy-család évszázados lengyelbarát hagyományaitól éppen hogy nem idegenek. Ezeknek az érzelmi elemeknek a túlradását mutatja a beszéd vége: „És épen [sic!] Magyarországnak a hideg éssen kívül hallgatnia kell egy kicsit az érzésre is. A lengyelek története, múltja szerencsétlen. Lengyelország épügy [sic!], mint Magyarország a múltban volt, fel van osztva, idegen járom alatt szenvedett. Nekünk át kell éreznünk, hogy mit jelent ez egy nemzetnek, mennyi kint, mennyi szenvedést jelent ez és ennél fogva erkölcsi kötelességünk ezt megérteni és baráti kezünket nyújtani Lengyelországnak! Amennyiben ők is belátják, hogy a jövő ide kapcsolja őket Közép-Európához és jövőjük elválasztja őket a pánszlávizmustól, annyiban a legnagyobb rokonszenvvel, bizalommal és barátsággal kell őket fogadni, (ugy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.) És ez az érzelem a legbölcsebb politika, mert a bizalom bizalmat fog kelteni.”⁴⁴

„Abyssus abyssus invocat.” A mélység vonzza a mélységet. A magyar és a lengyel politika összefonódása Bécsben végigvonult az egész 19. századon. A nevezetes december 7-i beszédet követően mind a bécsi lengyel Reichsrat-képviselők mind a lengyelek bárhol Európában pártfogójuknak tekintették Andrassyt, egymást érték a megkeresések, meghívások, interjúk. Andrassy a sajtóban is megosztotta nézeteit a világgal, 1915. kora őszén cikkeket írt több lapba, köztük a bécsi „Neue Freie Presse”-be, valamint a Magyar Hírlapba. A „jó béke céljai” című tanulmányában, valamint a világháború problémáiról írt könyvében⁴⁵ nagy terjedelemben foglalkozik a lengyel nemzet jövőjével. A legtömörebben talán Gellért Oszkár a Nyugatban megjelent recenziójában foglalja össze Andrassy szándékait: „Ha nem sikerül a lengyel kérdést szerencsésen megoldanunk, örökös viszályokat okozhat, mert Oroszország revanche-vágyát fogja növelni; ha ellenben a lengyelek megelégedettek

lesznek, több remény van arra, hogy Oroszország a változhatatlanba belenyugodjék. Hogyan képzei Andrassy a legszerencsésebb megoldást? Különösen érdekes kérdés ma, a lengyel kérdés tényleges megoldása után. Teljesen önálló lengyel királyságról nem lehet szó. Ez nincsen a lengyel nemzet érdekében sem, a független külön királyság nem bírna az önálló lét feltételeivel, három nagyhatalom közé ékelve ezek könnyű játékszerévé válnék. S nem lenne ez a megoldás előnyös Közép-Európára nézve sem, mert az új királyság, bárki legyen is uralkodója, előbb-utóbb a galíciai és kelet-poroszországi tartományokra vágyódnék. Hálára ne építsünk – írja Andrassy –, mert az önálló állami lét természetes és kötelességszerű egoizmusának kényelmetlen teher a hála [,] s aki hálát követel, barátból is ellenséget csinál... A politika erkölcsi oldalát megvilágító irányelveket ilyen józanul, a szó legtisztább és leghízelgőbb értelmében vett Machiavelli-szerű stílusakéval aligha tud ma valaki nálunk Andrassyhoz hasonlóan definiálni.”⁴⁶ Andrassy a lengyel vezetők előtt is ugyanilyen őszinteséggel nyilatkozott. Władysław Jaworskinak,⁴⁷ a Nemzeti Főbizottság elnökének mondta ezekben az időkben, hogy olyan fajta megoldásnak volt mindig híve, hogy a Galíciával egyesült Orosz-Lengyelország a Habsburg-monarchia alkotó része legyen. Így több lengyel lenne együtt, állami létük életképebb lenne, kisebb lenne az irrelevancia lehetősége. Az önálló Lengyelország továbbra is a nagyhatalmak játékszere marad.⁴⁸

7. A magyar és az osztrák–német politikai elit érdekközössége a dualizmus fenntartásában. Karl von Stürgkh

Tisza, Burián és az osztrák kormányzat között 1915 decembere, a németek kezdődő pálfordulása után egyre inkább érdekközösség kezdett kiformalódnia, amely 1916 november után (Ferenc József halála) néha a közös külpolitika útjait is keresztezte. 1915 végén alig telt el egy év Szögyény-Marich jegyzékének átadása és Bethmann-Hollweg dodonai válasza óta, s a németek előléptek valódi szándékaikkal, érzékeltették, hogy *akarják* Lengyelországot. 1916. április 5-én Bethmann-Hollweg beszéde a Reichstagban nem hagyott kétséget e felől: „A történelem könyörtelen lépésekkel nyomul az úton előre, s nem visszafelé. Németország és Ausztria–Magyarország nem voltak képesek megmozdítani a lengyelkérdést; mozdítsa meg hát azt a csaták sorsa. Most is megoldatlan, s rendezésre vár. Oldja meg azt Németország és Ausztria–Magyarország [...]”⁴⁹

1915-ben Németországban a katonai szempontok kerültek előtérbe a lengyel rendezésben. Mind a nyugati mind a keleti fronton elszenvedett mérhetetlen veszteségek a német katonai vezetésben aggodalmakat ébresztettek, hogy az élőerő fogyása miatt hamarosan nem tudják folytatni a háborút. Felmerült a különbéke gondolata az oroszokkal annak érdekében, hogy az erőket a nyugati frontra vihessék át, de már Falkenhayn vezérkari főnök ideje alatt előtérbe került a németeknél az a felismerés, hogy létre kellene hozni *valamilyen* lengyel államkezdeményt, állami jelvényekkel és a szuverenitás kezdetleges elemeivel, mivel a lengyel nemzeti karakter ismeretében tudták, hogy ezek nélkül az intézkedések nélkül nem lehet az orosz-lengyelországi társadalom fiataljait katonáskodásra ösztönözni.⁵⁰ Az 1915 ősztől lezajlott sorozási kísérletek eredménytelensége ezt bizonyította. A két birodalom katonai vezetése, nevezetesen a két katonai főkormányzó, Beseler vezérezredes, és Kuk tábornagy 1916. december 5-én kibocsátott egy deklarációt, amelyben ígéretet tettek, hogy „az orosz uralom alól nagy áldozatokkal elragadott lengyel területeket” új államban egyesítik.⁵¹ A deklarációban nagy hangsúlyt kapott a múlt és a jelen lengyel katonai dicsősége, az elesett bajtársak emlékezete, s az, hogy ezek a hagyományok az új, felállítandó lengyel hadsereg szellemiségében éljenek tovább. Régenst, régenstanácsot, s később Ideiglenes Államtanácsot neveztek ki.⁵²

Tisza – mint láttuk – vagy a tartományi státust látta volna legelőnyösebbnek a magyar szempontok miatt (valamilyen torz föderalizmust Ciszlajtánián belül), vagy a horvátországiéhoz hasonló szubdualista megoldást. Az első variációt közigazgatásilag is nehéz lett volna megoldani (Lengyelország óriási terület, nagy lakosságszám), de a szubdualista viszony Ciszlajtániához járható útnak tűnt. De a német hadicélok már régen túlléptek minden kelet-európai demokratikus-föderalista tervet⁵³ és elképzelést.

De még mielőtt a németek végzetes bejelentése megtörtént volna, Burián (1915 január 13-tól közös külügyminiszter [miután Tisza Berchtoldot megbuktatta]) lépéseket tett, hogy a németek előtt bemutassa, hogyan képzei el a Monarchia az új lengyel állam betagozódását a monarchiába (Úgy, ahogy az Tiszának is megfelelt – a szubdualizmus alakjában). 1915 őszén tárgyalások kezdődtek a németekkel, s az anyag ezekhez szolgált volna kiindulási pontként. A tervezet kidolgozására azt kérte fel, akinek a leginkább érdekében állott a dualizmus megerősítése, Karl von Stürgkh osztrák miniszterelnököt. Az elaborátum az 1915. október 6-i közös minisztertanács függelékében található, s „A jövőendő Lengyelország alkotmány- és közigazgatás-politikai berendezkedésének alapvonalai” címet viseli.⁵⁴ Az ügy fontosságát kiemeli, hogy az október 6-i ülés második részében csak ez a téma szerepelt.⁵⁵ Stürgkh tervezete kijelentette, hogy az Oroszországgal kötendő későbbi békeszerződésben az orosz–lengyel területeket Galíciához csatolva a Lengyel Királyságban egyesítik.⁵⁶ Bár a szöveg bevallott célként annak adott hangot, hogy a Monarchia érdekeit és a lengyel nemzeti közös nevezőre hozza, ténylegesen minden olyan lényeges jogosítványt elvont Lengyelországtól, amitől egy ország szuverén ország lehet.

A végrehajtó hatalmat egy Bécsben felállított „lengyelminisztérium” gyakorolta volna, amelynek minisztere a ciszlajtániai kormány tagja.⁵⁷ A tartománygyűlés ugyanazokkal a jogokkal rendelkezik, mint bármely más osztrák tartomány. A belső ügyekben eljáró hatóságok, hivatalok, bíróságok nyelve a lengyel, de a külső forgalomban a német. Hasonlóan német a nyelve a vasútnak, a távíróforgalomnak, a bankrendszernek, a számvizsgálatnak.⁵⁸ Marad tehát lengyel döntési jogkörnek, az oktatás, egészségügy, kultúra stb. A jogok tehát ugyanazok a nagy Lengyel Királyságnak, mint a nálánál körülbelül száznyolcszor kisebb Vorarlbergnek. A terv végig titokban maradt, de a kiszivárgott részletek a szóbeszédben megjelentek, s nagyon negatív felhangot kaptak a lengyelek körében.

Ami a tervezet egészét illeti, abban a leginkább figyelemre méltó a B. pont, amely a magyar álláspontot rögzíti,⁵⁹ s amely terjedelmében majdnem olyan hosszú, mint az A. pont, a tervezet tematikusan „érdemi” része. A B. pont a Lengyel Királyság megalapítását feltételekhez köti, ezek a dualizmus fenntartása, valamint a magyar paritás megőrzése a birodalmon belül az 1867-es kiegyezési törvény alapján. Magyarország nem szenvedhet veszteséget Lengyelország visszaállítása során. De nemcsak magyar szempontból fontos, hogy ez így legyen – fogalmaz Stürgkh (Tisza) tervezete – hanem ezt diktálja a monarchia léteérdeke is, mint nagyhatalom.⁶⁰ A két birodalomrész vezető elitjének álláspontja tehát találkozott a lengyel kérdésben. A birodalom előtt álló feladat nem is úgy jelent meg, hogy dualizmus kontra dualizmus, hanem úgy, hogy meg kell nyerni a háborút. Ezen a téren a tervezet minden bizonnyal Tisza által sugalmazott „magyar része” fokozott óvatosságra int: „Egy egész sor katonai feladatot kell viszonylag rövid időn belül megoldanunk, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy ellenségeink legalább is egy részét békére kényszerítsük, vagy pedig szerényebb eredménnyel kell megelégednünk, mielőtt bekövetkezik a kimerültség állapota, vagy mielőtt annak közelségét az ellenség észreveszi.”⁶¹

A Tisza feltételeit tartalmazó B. pont ugyanakkor azt is elismerte, hogy Lengyelország Ausztria ügye (természetesen, hiszen ez a dualizmus elkerülésének módja), s az új helyzet megelégedésül szolgál majd mind a lengyel, mind az osztrák–német etnikai tömb számára. „[...] az állami élet etnikai ágait elsődlegesen érintő erőviszonyok lényegesen jobbak lesz-

nek a szlávokkal, mint eddig voltak.”⁶² A B. pont 2. alpontja meghatározza a lengyel rendezés osztrák kézbe adásának területi feltételeit. A kompenzáció az ülés során részleteiben megtárgyalt délszláv területekre, Boszniára és Hercegovinára vonatkozott, valamint arra a Fiumétól nyugatra fekvő tengerparti szakaszra, ahol Magyarország kikötőbővítést szándékozott elkezdni. Nagy vonalakban ezekben állapodtak meg, s a *csereobjektum* nem volt kevesebb, mint maga Lengyelország.

8. Különbéke-kísérletek. IV. Károly, Czernin, Clam-Martinic

1916 decemberében változások történtek a Monarchia legfelső vezetésében. IV. Károly Ottokar von Czernint nevezte ki közös külügyminiszternek. Czerninben a Habsburg-monarchia konzervatív, szláv hagyományai éledtek újjá egy rövid, majd másfél éves időszakra a birodalom bukását megelőzve. Czernin Ferenc Ferdinánd köréhez, az úgynevezett Belvedere-csoporthoz tartozott,⁶³ kinevezése 180 fokos fordulatot jelentett a dualizmus fenntartását képviselő Tisza–Burián–Stürgkh-csoport leváltása után (Tisza még egy darabig maradt magyar miniszterelnök). A háborús politikát illetően is változás kezdődött: a különbéke próbálkozások időszaka Buriánnak a háború folytatása mellett kiálló politikáját megváltoztatva.

A Monarchia és a fiatal uralkodó kétségbeesett helyzetére mi sem jellemzőbb, mint II. Vilmoshoz intézett saját kezű levele. „[...] Nemcsak egész Lengyelországról vagyok kész lemondani, hanem hajlandó vagyok arra is, hogy átengedjem Galíciát Lengyelországnak, s elősegítsem ezen birodalom [sic!] Németországhoz csatolását. Így Németország keleten egy birodalmat nyerne, mialatt nyugaton oszágának egy részét áldozná fel.”⁶⁴ Az uralkodók közötti diplomáciában a saját kezűleg írt levélnek mindig különös jelentősége van. Az új politikai vezetés eldöntötte, hogy a Monarchia megmentése érdekében feláldozza Lengyelországot. A levél kompenzációkat sem említ, mint ahogy azok Tisza és Burián felfogásában a Nyugat-Balkán egyes részeit érintették volna.

A békediplomácia több irányban zajlott. Mindenek előtt a németeket próbálták meggyőzni a háború értelmetlenségéről. Eredménytelenül. Az 1917. január 12-i Badenben tartott közös minisztertanácson a hadicélokot, pontosabban már nem is magát a háborút, hanem a békekísérleteket és – részletekbe menően – a hozzájuk kapcsolódó lengyelkérdést tárgyalták az uralkodó elnöklete alatt.⁶⁵ A kérdés az újabb német ultimátum miatt került a tanácskozás középpontjába. A németek követelték, hogy a Monarchia ürítse ki az egész megszállási övezetet, ahol a német kormány felállítja a maga államigazgatási apparátusát egy szász herceg, mint régens elnökletével.⁶⁶ Mind a császár mind Czernin kifejezésre juttatták álláspontjukat, hogy a német követelést nem szabad teljesíteni: katasztrofális következmények, Galíciára nézve a tartomány biztos elszakadása a Monarchiától, galíciai irredenta, a Monarchia területi épségének és szuverenitásának végzetes megsértése. A legjobban talán az osztrák miniszterelnök fejezte ki aggodalmát a jövő miatt. A galíciai lengyelek irredentizmusa idővel erősödni fog, s csupán idő kérdése a tartomány elszakadása és csatlakozása a nemzetársakhoz.⁶⁷

A tárgyalás egész menetét ezek a félelmek kísérték végig. Nyilván Czernin is, és maga a császár is azt a megoldást helyezte első helyre, amidőn a problémát maguk a központi hatalmak oldják meg, de nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy a „status quo ante” béke megkötését követően az elintézés az antanttal közösen kell, hogy történjék. Bármilyen történjék is – így Czernin – a Monarchiának ragaszkodnia kell a „szabad kéz” formulához, hogy adott esetben semmilyen posztulátum ne álljon a racionális rendezés útjában. Mindenek előtt az legyen a fő kívánalom, hogy a német függőség ne öltön túl nagy méreteket.⁶⁸ Nem meglepő, hogy részt-

vevők között a terv legnagyobb ellenállásba Tisza részéről ütközött.⁶⁹ Lengyelországot oda kell adni Németországnak. Fölösleges az ellenállás egy olyan politikával szemben, amely az elmúlt években a legtöbb meglepetést okozta a maga sarkos fordulataival.⁷⁰

De a kérdés továbbra is nyitott maradt, mert a jövőbe egyikük sem látott bele: kivel kell megkötni a békét (nem egész egy hónappal vagyunk az orosz februári forradalom és majd egy évvel az 1917. novemberi bolsevik puccs előtt), mik lesznek a másik fél elvárásai és követelései, vissza kell-e adni Franciaországnak Elzász-Lotaringiát, vagy Oroszországnak – netalántán (!) – magát Lengyelországot? A Bethmann-Hollweg által 1914-ben említett dilatórikus megoldásnál egyik tanácskozó sem tudott jobbat mondani. Conrad von Hötzendorff vezérkari főnök sem, aki sajátos katonai szemléletéből adódóan az elégséges védelem szempontjából közelítette meg a kérdést Tiszának címezve: a lengyel ügy *nem csupán* Ausztria ügye, Magyarországé is éppúgy, mint az egész Monarchiáé, hiszen mint ahogy a folyó háború is mutatja, Magyarországot is Galíciában védik meg.⁷¹

De a lengyelpolitika kényszerűség által diktált csődje feltartóztathatatlanul közeledett 1918 késő telén. Ez volt az a tárgyalássorozat, amely Brest-Litovskban kezdődött, s amelynek része lett az úgynevezett „Brotfrieden”, a „kenyérbéke”, lerombolva mindazon vívmányokat, amelyeket 1815-től kezdve a Monarchia lengyelpolitikájában elért. A háborús kimerültség, az éhező Bécs, a forradalom fenyegetése kikényszerítette alku, az 1918. február 9-én Brest-Litovskban aláírt úgynevezett „ukrán béke”, lesújtó következményekkel járt a lengyel társadalom és Ausztria–Magyarország viszonyában.⁷² A császár és Czernin úgy bocsátotta el a tárgyaló delegációt, hogy *mindenképpen* eredményt kell produkálniuk, meg kell kötni a megállapodást az orosz „maximalistákkal” (akkor még így hívták a bolsevikokat).⁷³

Az osztrák–magyar delegáció a tárgyalásokon hivatalosan szereplő szovjet delegáció háta mögött külön megállapodást írt alá az Ukrán Radával. A megállapodás értelmében az Ukrán Népköztársaságnak⁷⁴ másfél millió tonna gabonát kellett szállítania a Monarchia éhező városainak (A gabona sosem érkezett meg.). Cserébe a Monarchia vezetése lemondott a chełmi területről,⁷⁵ Bukovináról és Kelet-Galíciáról, amely a jövőben az Ukrán Népköztársaság részének lett volna tekintendő. A megkötött szerződés a Monarchiára ráragasztotta a „hítségő Ausztria” jelzőt, korábban Monarchia-hű személyiségek mondtak le pozícióikról, mint az egykori szófiai követ, Adam Tarnowski, az egykori galíciai helytartó, Michał Bobrzyński, a hosszú ideig pénzügyminiszter Leon Biliński és többen mások, mind a régi, osztrák–magyar hűségben élő, úgynevezett „krakkói konzervatív” táborból. A németek pedig nem hagyták, hogy az ellentét, amely Czernin, az uralkodó és a lengyel nemzet között keletkezett, kihasználatlanul maradjon. Sokadszor is hátra támadták a Monarchiát. Ugron István, a Ballhausplatz varsói követe a német főkormányzóság mellett írta egyik jelentésében az akkor már lemondott Czerninnek: [...] és mindent felajánlanak, hogy itt [Varsóban – T. Z.] az ausztrapolonista megoldást tökéletesen diszkreditálják. Teljes gőzzel dolgoznak azon, hogy láthatóvá váljanak az előnyök, amelyek a Németországhoz való csatlakozással járnak, s hogy az ausztrapolonista koncepció hátrányos következményeit kézzel foghatóvá tegyék.⁷⁶

A sikertelen kísérletek patthelyzethez vezettek. 1918. április 14-én Czernin lemondott. A történeti irodalomnak az a része, amely azt állítja, hogy a „kenyérbéke” bukott bele, nem jár messze az igazságtól. Jött ismét Burián, aki október végéig tovább szövögette lengyel terveit. Tovább küzdött a már rég elvesztett vártán, ahogy azt Werner Conze szellemesen megfogalmazta.⁷⁷ Voltak még az ausztrapolonista terv kilátásai szempontjából jó periódusok, de hiábavalónak bizonyultak a mérvadó személyiségek próbálkozásai. A katonai események – elsősorban a Monarchia hadseregének elakadó 1918. nyári offenzívája a Montelló-nál – bármilyen jó lengyel tervet az akadémikus spekulációk világába száműztek.

JEGYZETEK

1. Kriegsarchiv Wien. Armee-Oberkommando. Neue Feldakten. Militär-Generalgouvernement Polen. K. 1598. 1916/18 Diverse Akten.
2. Lemke, Heinz (1977): Allianz und Rivalität. Die Mittelmächte und Polen im Ersten Weltkrieg (Bis zur Februarrevolution). Hermann Böhlhaus Nachf. Wien–Köln–Graz.
3. Gyarmati Enikő (2017): A föderalizmus pozíciói a Nagy Háború korában. Friedrich Nauman „Közép-Európá”-ja száz év távlatából. In: Közép-Európai Közlemények, 2017/1. X. évfolyam 1. szám. No. 36. 159. old. 116. old.
4. Tefner Zoltán (2007): Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914. L’Harmattan Kiadó, Budapest. 42–43. old.
5. Feldman, Wilhelm (1917): Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen (1795–1914). München–Berlin, Verlag von R. Oldenbourg. „Man erkannte, wie eine eigentümliche Logik der Geschichte die Leitung der nationalen Geschicke nach den Teilungen wechselseitig je einem der drei Anteile anvertraut; nach dem Herzogtum Warschau fiel Kongreßpolen die Führerrolle zu; in den vierziger Jahren hatte sie das Großherzogtum Polen übernommen, und nach dem unheilvollen Versuch im Königreich kam nun endlich die Reihe an Galizien.” 228–229. old.
6. Topolski, Jerzy (1989): Lengyelország története. Gondolat Kiadó, Budapest. „Közvetlenül a bécsi kongresszus után, majd még több évtizeden át a konzervatív körök (az arisztokrácia egy része és a főpapság) arra számítottak, hogy megegyezésre jutnak a megszálló hatalmakkal, és a hozzájuk csatolt egyes területeken sikerül megvalósítani a politikai autonómiát. Ezek a remények azonban – beleértve a társadalom támogatásának megszerzését is – fokozatosan szertefoszlottak.” 251. old.
7. Tefner Zoltán (2007) 43. old.
8. Föderalizmuson a régi Ausztriában és a dualizmus idején a háromnál több történelmi identitás (formáció) meglétét értették. A csehek a Vencel-korona országait. A történelmi identitás fogalma Metternich politikai frazeológiájában „történelmi individualitás”-ként használatos, s nem volt nacionalista tartalma. Az ellentétpárról lásd Gyarmati (2017)115–118. old.
9. Ress Imre (2007): Andrássy Gyula a „birodalmi miniszterelnök”? In: Történelmi Szemle, 2007/4. Somogyi Éva különszám. 534–537. old., ill. Tefner Zoltán (2004): Hohenwart, Beust, Andrássy és a lengyelkérdés. In: Valóság, 2004/8. 44–47. old.
10. Szávai Ferenc (2016): Küzdelem az egységes közép-európai gazdaságért: Hantos Elemér 1881–1942. In: Közép-Európai Közlemények 9: (4./No. 35.). 173–190. old.
11. Lagzi Gábor (2017): A lengyel nacionalizmus forrásvidékein – Roman Dmowski: Egy modern lengyel gondolatai (1903). In: Limes. Nemzeti programok. http://www.academia.edu/10244037/A_lengyel_nacionalizmus_forrasvidkein_Roman_Dmowski_Egy_modern_lengyel_gondolatai_1903. Letöltve: 2017. március 25. 105. old.
12. Hantsch, Hugo (1963): Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann. Styria, Graz.
13. Haus, Hof- und Staatsarchiv Politisches Archiv I. Allgemeines. Geheime Akten. 1839–1868, 1873–1918. Liasse XLVII 1c. Die Frage österreichischen Gebietserwerbes im Nordosten im Falle eines glücklichen Krieges der Zentralmächte gegen Rußland. (Továbbiakban: HHStA. PA. I. Karton 496. Liasse XLVII 1c. Verschiedene Memoranden.) (Az irat fénymásolatát Fazekas István bécsi magyar levéltári delegátus bocsátotta rendelkezésemre.)
14. Tefner Zoltán (2011): Ugron István és a német külpolitika 1918 április-májusában. In: Századok, 2011/6. 145. évfolyam. 1421. old.
15. Uo.
16. Uo. 1422. old.
17. Uo.
18. Uo.
19. Riezler, Kurt (1972): Tagebücher, Aufsätze, Dokumente. Eingeleitet und herausgegeben von Karl Dietrich Erdmann. Vandenhoeck & Rprecht in Göttingen. „Die Österreicher wollen unter keinen Umständen das Trentino abtreten. [...] Vielleicht will Burian den Zusammenbruch. Auch Tisza. Loslösung Ungarns. Dann bleibt uns nichts über als der Separatfrieden mit Russ-

- land früher als Oesterreich zu schliessen [,] ihm Galizien und die Bukowina anzubieten, kurz uns mit Russland über die Aufteilung Oesterreich zu verständigen.” 207. old.
20. „Als Lösung schlug er Außenminister Stephan Burián vor, dem jungen Königreich gegen finanzielle und wirtschaftliche Vorteile das sogenannte Großfürstentum Krakau, unter Zugabe einiger angrenzender rein polnischer Bezirkshauptmannschaften (etwa bis zum Dunajec), als Morgengabe abzutreten. Das restliche Galizien, in dem die Ukrainer dann eine knappe Majorität besäßen, wäre dann nach seiner Einschätzung leicht zu behaupten.” In: https://de.wikipedia.org/wiki/Leopold_Andrian
 21. Morgengabe, „móring”.
 22. HHStA. Krieg. 56/a/1. Polen seit der Proklamation von 5. XI. 1916. K. 1011. Andrian–Czerninnek, 1916. december 30. „Am wahrscheinlichsten erschien in Wien in dieser Zeit (April–Juli 1916) eine Theilung des Königreiches zwischen Deutschland und Oesterreich–Ungarn.”
 23. K. K. Orientalische Akademie, Wien.
 24. Tefner Zoltán (2016): Régi célokkal az elvesztett vártán. Burián István és a lengyel ügy az első világháborúban. In: Valóság, 216 december. 65. old.
 25. Uo.
 26. Uo.
 27. Gróf Tisza István összes munkái. 5. kötet (1933). Budapest. Tisza Buriánnak, 1916. július 15. „[...] megállapítani honnan, mikor, milyen erőt fordíthatunk a román veszély elhárítására és habozás nélkül megtenni a szükséges lépéseket, ha még oly fájdalmas is.” 247. o.
 28. Galántai József (1974): Az első világháború története. Akadémiai Kiadó, Budapest. 298. old. A németeké 85 ezer volt, az oroszoké 800 ezer.
 29. Tisza (1933) 247. old.
 30. Krupinski, Kurt (1941): Die Westmächte und Polen von Napoleon I. bis Versailles. München und Berlin. Mind Tisza, mind a magyar közvélemény inkább Trento megtartását választotta volna, mint Lengyelországot: „Was die Rückwirkung der Abtretung österreichisch–ungarische Gebietes auf die öffentliche Meinung der Monarchie betrifft, ist Graf Tisza der Ansicht, wenn auch das Geheimnis über die erfolgte Abtretung nicht zu halten sein wird, die große Öffentlichkeit dieses Opfer doch nicht so schmerzlich empfinden wird, als man annehmen könnte.” 223. old.
 31. Délszláv területek megszerzésére.
 32. Tisza Buriánnak, 1916. július 15. In: Tisza (1933) 247. old.
 33. Uo.
 34. Borsi-Kálmán Béla (1996): Nicolae Titulescu – hagyomány és európaiság. In: Kihívás és eretnokség. Adalékok a román–magyar viszony történetéhez. Sepsiszentgyörgy. 42–43. old.
 35. Tschirschky, Heinrich von (1858–1916): drezdai szász nemesi családban született, 1883-tól német diplomata. Állomáshelyei: Bern, Konstantinápoly, Athén, Szentpétervár, Luxembourg, Mecklenburgi német képviselő. 1906-ban külügyi államtitkár, 1907-től bécsi nagykövet.
 36. Burián Tiszának, 1915. július 16. In: Tisza (1933) 249. old.
 37. Uo.
 38. Uo. „Ne felejtjük el, hogy katonailag gyengébbek vagyunk Németországnál, politikailag előnyeink vannak, melyeket szövetségünk nagyon jól ismer és azért nem tartok erőszakoskodástól.” 249–250. old.
 39. Uo. 248. old.
 40. Szász Zoltán (1987): Románia kísérlete Erdély elfoglalására. In: Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk.: Szász Zoltán. Budapest. 1694–1695. old.
 41. Szokolay Katalin (1967): Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején. Akadémiai Kiadó, Budapest. 72. old.
 42. Ress Imre (2017): Das Königreich Ungarn im Ersten Weltkrieg. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918 Band XI. Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. 1. Teilband. Der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas. Hrsg.: von Helmut Rumpler im Auftrag des Institut für Neuzeit- und Zeitgeschichte an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Forschungsbereich Geschichte der Habsburgermonarchie. Sonderdruck, Wien. „Nach der Eroberung der russisch-polnischen Gebiete billigte er 1915 dann doch die subdualistischen

- Konzepte einer Eingliederung in Österreich. Mehreren Varianten der Umsetzung wurden diskutiert, so z.B. als Kompensation der Anschluss Bosnien-Herzegowinas an Ungarn und die Vereinigung Dalmatiens mit Kroatien-Slawonien.” 508. old.
43. Képviselőházi napló, 1910. XXVII. kötet. 1915. május 7–december 21. 592. országos ülés. 327. old.
 44. Uo. 327–328. old.
 45. Andrassy Gyula [ifj.] (1916): A világháború problémái. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest.
 46. Gellért Oszkár (1917): Gróf Andrassy Gyula könyve a világháború problémáiról. In: Nyugat, 1917. 1. szám. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00213/06500.htm>. Letöltve: 2017. március 31.
 47. Jaworski, Władysław Leopold, lásd életrajzok jegyzéke.
 48. Andrassy Jaworskinak, 1916. augusztus 11. Idézi: Szokolay Katalin: Az osztrák–Magyar [...] 73. old.
 49. Bazyłow, Ludwik (1982): Sprawa polska po wybuchu pierwszej wojny światowej. In: Historia Dyplomacji Polskiej. Tom III. 1795–1918 pod redakcją L. Bazyłowa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa. „Historia posunęła się nieubaglanym krokiem naprzód i nie zawróci z drogi. Niemcy i Austro nie miały zamiaru poruszania kwestii polskiej; poruszył ją los bitew. Teraz ona istnieje i czeka na swoje rozwiązanie. Rozwiążą ją Niemcy i Austro–Węgry [...]” 849. old.
 50. Uo. „Obaj zwolennicy prowadzenia wojny do tzw. zwycięskiego końca, obaj też dążąc do wycisnienia z ludności maximalnego potencjału wojskowego, opowiadali się daniem Królestwu form państwowych.” 850. old
 51. Szokolay [...]. 113. old.
 52. Ress (2017): „Im Sommer 1916 wurde die austro-polnische Lösung von Österreich-Ungarn offiziell ad acta gelegt, nachdem Tisza wegen des drohenden Kriegseintritts Rumäniens Burián aufgefordert hatte, die Ansprüche auf Polen aufzugeben, um die deutsche Unterstützung für die Verteidigung Siebenbürgen zu erhalten: [...]” 1141. old. Burián látszólag, hogy Tiszát leszerelje, visszavonulót fűjt, valójában azonban a harc a németekkel egészen leváltásáig tovább folyt.
 53. Uo. Például az ekkor már közkézen forgó Naumann-féle Közép-Európa-terven is.
 54. A tervezet címe: „Grundzüge der verfassungs- und veraltungspolitischen Einrichtung des künftigen Königreiches Polen.” In: Komjáthy Miklós (1966): Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918). Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 10. Budapest.
 55. A tanácskozást Burián vezette. Stürgkh, Tisza, a hadügyminiszter von Krobotin, a pénzügyminiszter Koerber és a tengerészeti szekció helyettes vezetője von Kailer altengernagy voltak a résztvevők.
 56. „Die im Friedensvertrage an die Österreichisch-Ungarische Monarchie abgetretenen ehemals russisch-polnischen Gebiete werden mit dem dazu bestimmten Teile des Königreiches Galizien zum Königreiche Polen vereinigt.” In: Komjáthy (1966) 309. old.
 57. Uo. „Die oberste Regierungs- und Vollzugsgewalt im Königreiche Polen wird von dem in Wien residierenden und dem Reichsrat verantwortlichen Ministerium ausgeübt. Behufs Wahrnehmung der speziellen Interessen des Königreiches Polen wird dieses im Ministerrate durch einen besonderen dem Reichsrat verantwortlichen Minister vertreten sein.” 309. old.
 58. Uo. 309–311. old.
 59. Uo. „B) Stellungnahme der kgl. ung. Regierung zur Frage der Angliederung Russisch Polens an die Monarchie”
 60. „Die ungarische Regierung erklärt der Angliederung des nicht von Deutschland zu annektierenden Teiles Russisch-Polens an die Monarchie im Prinzipie unter folgenden Bedingungen zuzustimmen: 1. Diese Angliederung kann der dualistischen Struktur der Monarchie und der paritätischen Stellung Ungarns keineswegs Einbusse tun. Nicht nur das historische Recht Ungarns, sondern die Lebensinteressen der Monarchie, als Grossmacht, [...]” In: Komjáthy (1966) 312. old.
 61. Uo. „Wir müssen die ganze Reihe von militärischen Aufgaben, welche es uns ermöglichen würden, wenigstens einen Teil unserer Gegner zum Frieden zu zwingen, in relativ kurzer Zeit

lösen oder uns mit einem bescheideneren Ergebnis abfinden und Frieden schliessen, bevor das Erschöpfungsmoment eintritt oder dessen Herannahen vom Feinde bemerkt wird.”

62. Uo. „[...] wesentlich besseres Kräfteverhältnis mit den slavischen Elementen treten können, als es jetzt der Fall ist.” 313. old.
63. Ferenc Ferdinánd és köre elképzelései három csoport szerint tematizálhatók: 1. trializmus, föderalizmus, magyarellenesség. A kérdés csak az volt, hogy melyik legyen a harmadik. A trónörökös a „horvátok” választ adta, de a tervezetések szintjén a csehek és a lengyelek is szóba kerültek. Lásd Gulyás László (2012): *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Reionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914.* Kárpátia Stúdió, Budapest. 139. old; Lásd még: Gulyás László (2012): *Az Osztrák–Magyar Monarchia etnoregionalista átszervezésének tervezete. Aurél Popovici terve 1906.* In: Majoros István főszerk.: *Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves.* ELTE. Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék. Budapest. 239-246. old.
64. HHStA. Politisches Archiv I. Krieg 56a/7. Karton rot 1015. Károly – II. Vilmosnak, 1917. augusztus 20.
65. Komjáthy (1966): *Protokoll des zu Baden am 12.Jänner 1917 abgehaltenen Ministerrates für gemeinsame Angelegenheiten, unter dem Allerhöchsten Vorsitze Seiner Majestät des Kaisers und Königs.* K.Z. 4. G.M.K.P.Z. 530. 440. old.
66. Uo. „Gelegentlich seines [Czernin – T. Z.] jüngsten Besuches in Berlin hätte die deutsche Regierung folgende Postulate aufgestellt: Räumung des k.u.k. Okkupationsgebietes und Errichtung einer deutschen Verwaltung unter einem sächsischen Prinzen als Regenten. Angesichts der katastrophalen Folgen, welche ein derartiger Schritt auf das Verhältnis Galiziens zu Österreich ausgeübt hätte, habe Graf Czernin die deutschen Vorschläge als undiskutabel zurückgewiesen [...]” 442. old.
67. Uo. „In seinen (Grafen Clams) Augen sei die Gefahr der Entwicklung irredentistischer Strömungen in Galizien eine sehr grosse, selbst wenn das Schalten und Walten der deutschen Faust die von Grafen Tisza skizzierten Resultate in Kongresspolen zeitigen sollten, denn das ideelle Moment der Vereinigung aller Konnationalen unter einem Dache sei ein nicht zu überschender Faktor.” 444. old.
68. Uo. „Forderung der Errichtung einer polnischen Armee entfalle. Nach Ansicht des Ministers des Äussern müsse sich die Monarchie nunmehr freie Hand für alle Eventualitäten bewahren. Die günstigste Eventualität erblicke er selbstredend in einer Lösung der polnischen Frage ohne Zutun der Entente; es müsse aber auch die Eventualität einer Lösung der Fragen im Verhandlungswege mit der Entente respektive mit Russland in Betracht gezogen werden. Für diese Eventualität sei es vor allem notwendig, schon jetzt vorzubeugen, dass die deutsche Präponderanz allzu grosse Dimensionen annehme.”
69. Ress (2017): „Die Angst Ungarns vor einer Gefährdung des Dualismus durch den austro-polnischen und großkroatischen Trialismus.” 1139. old.
70. Komjáthy (1966): „[...] wegen der Sprunghaftigkeit der deutschen Politik, welche uns gerade in der polnischen Frage so manche unliebsame Überraschungen bereitet habe.” 443. old.
71. Uo. „Mit Bezug auf die Äusserungen des Grafen Tisza bemerkt der Chef des Generalstabes, dass die polnische Frage nicht als rein österreichische Frage betrachtet werden könne. Die bestmögliche Lösung dieser Frage herbeizuführen, sei ein eminentes Interesse beider Staaten der k.u.k. Monarchie, denn auch Ungarn werde, wie der Verlauf des Krieges deutlich zeige, in Galizien verteidigt.” 445. old.
72. Grossfeld, Leon (1962): *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach pierwszej wojny światowej.* Warszawa. „Fakt ten miał doniosłe znaczenie zarówno dla rozwoju sytuacji wewnętrznej w Polsce, jak is dla dalszego kształtowania się sprawy polskiej. W szczególności wywołał on falę ogromnego oburzenia przeciw obu państwom centralnym, a przede wszystkim przeciw »wiarołomstwu« monarchii i jej ministra spraw zagranicznych [...]” 267. old.
73. Komjáthy (1966): „Der Minister des Äussern ist ermächtigt 1. eventuell und falls es nicht anders gehen sollte, mit den russischen Maximalisten in der von Grafen Czernin vorgeschlagenen Form ein Separatabkommen abzuschliessen, 2. wenn die Versorgungsverhältnisse in der Monarchie eine Fortführung des Krieges unmöglich erscheinen lassen sollten und eine reale Unter-

- lage vorhanden wäre, mit der Ukraine auf der Basis einer Zweiteilung Galiziens in Verhandlungen einzutreten. Die Schuld eines eventuellen Scheiterns dieser Verhandlungen müsste in ostensibler Weise den ukrainischen Vertretern aufgebürdet werden.” 633. old.
74. Az ukrán Központi Rada (Tanács) 1917 márciusában alakult. Nagygyűlése, a „3. Univerzálé” megalakította a (ma már meglehetősen rosszul hangzó) Ukrán Népköztársaságot. 1917 decemberében a bolsevikok megalapították Harkovban az Ukrán Szovjetköztársaságot, majd a Központi Radát elűzték Kijevből Zsitomirba. Ennek ellenére a breszt-litowski tárgyalásokon a Központi Rada volt a tárgyaló fél. Lásd Varga Beáta (2017): „Két Ukrajna?” Ukrajna megosztottságának történeti gyökerei. In: Közép-Európai Közlemények, 2017/1. X. évfolyam 1. szám. No. 36. 159. old.
75. Chełmi terület: jelenleg a lublini vajdaság része. Ukránul Cholm. A középkorban halicsi fejedelmi székhely, 1795-től Oroszország, 1918-tól Lengyelország része. Vegyesen lengyel-ukrán lakosság lakja. Itt született Mihajlo Hruszevszkij (1866-1934) ukrán politikus, az Ukrán Népköztársaság elnöke. Az ukrán érvelés alapja a terület átadásakor a vegyes etnikai jelleg volt. Lásd Surányi Róbert (1994): Ukrajna és az európai hatalmak 1917–1921. In: História, 1994/7.
76. HHStA. Ministerium des Aeussern. Politisches Archiv. Krieg 56a/7. Karton rot 1015. Verhandlungen über das polnische Problem seit Mitte April 1918. Ugron – Czerninnek, 1918. április 16.
77. Tefner (2016). Burián kept on fighting for the “old aims which had lost” – said wittily Werner Conze. Lásd Conze, Werner (1958): Polnische Nation und deutsche Politik im ersten Weltkrieg. Köln-Graz. 371. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrássy Gyula [ifj.] (1916): A világháború problémái. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest.
- Bazyłow, Ludwik (1982): Sprawa polska po wybuchu pierwszej wojny światowej. In: Historia Dyplomacji Polskiej. Tom III. 1795–1918 pod redakcją L. Bazyłowa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Borsi-Kálmán Béla (1996): Nicolae Titulescu – hagyomány és európaiság. In: Kihívás és eretnek-ség. Adalékok a román–magyar viszony történetéhez. Sepsiszentgyörgy.
- Conze, Werner (1958): Polnische Nation und deutsche Politik im ersten Weltkrieg. Köln-Graz.
- Feldman, Wilhelm (1917): Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen (1795–1914). München–Berlin, Verlag von R. Oldenbourg.
- Galántai József (1974): Az első világháború története. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gellért Oszkár (1917): Gróf Andrássy Gyula könyve a világháború problémáiról. In: Nyugat, 1917. 1. szám. In: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00213/06500.htm>. Letöltve: 2017. március 31.
- Gulyás László (2012/a): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Reionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió, Budapest.
- Gulyás László (2012/b): Az Osztrák–Magyar Monarchia etnoregionalista átszervezésének tervezete. Aurél Popovici terve 1906. In: Majoros István főszerk.: Háborúk, békék, terroristák. Székely Gábor 70 éves. ELTE. Új- és Legújabbkori Történeti Tanszék. Budapest. 239–246. old.
- Gyarmati Enikő (2017): A föderalizmus pozíciói a Nagy Háború korában. Friedrich Nauman „Közép-Európa”-ja száz év távlatából. Közép-Európai Közlemények, 2017/1. X. évfolyam 1. szám. No. 36.
- Képviselőházi napló, 1910. XXVII. kötet. 1915. május 7–december 21. 592. országos ülés.
- Komjáthy Miklós (1966): Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918). MOL kiadványai, II. Forráskiadványok 10. Budapest.
- Krupinski, Kurt (1941): Die Westmächte und Polen von Napoleon I. bis Versailles. München und Berlin.
- Lagzi Gábor (2017): A lengyel nacionalizmus forrásvidékein – Roman Dmowski: Egy modern lengyel gondolatai (1903). In: Limes. Nemzeti programok. http://www.academia.edu/10244037/A_lengyel_nacionalizmus_forr%C3%A1svid%C3%A9kein_Roman_Dmowski_Egy_modern_lengyel_gondolatai_1903. Letöltve: 2017. március 25. 105. old.
- Lemke, Heinz (1977): Allianz und Rivalität. Die Mittelmächte und Polen im Ersten Weltkrieg (Bis zur Februarrevolution). Hermann Böhlau Nachf. Wien–Köln–Graz.

- Ress Imre (2007): Andrassy Gyula a „birodalmi miniszterelnök”? Történelmi Szemle, 2007/4. Somogyi Éva különszám.
- Riezler, Kurt (1972): Tagebücher, Aufsätze, Dokumente. Eingeleitet und herausgegeben von Karl Dietrich Erdmann. Vaandenhoeck & Rprecht in Göttingen.
- Surányi Róbert (1994): Ukrajna és az európai hatalmak 1917–1921. História, 1994/7. szám.
- Szász Zoltán (1987): Románia kísérlete Erdély elfoglalására. In: Erdély története. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk.: Szász Zoltán. Budapest.
- Szávai Ferenc (2016): Küzdelem az egységes közép-európai gazdaságért: Hantos Elemér 1881–1942. Közép-Európai Közlemények 2016/4. (No.35).
- Szokolay Katalin (1967): Az osztrák–magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Tefner Zoltán (2004): Hohenwart, Beust, Andrassy és a lengyelkérdés. Valóság, 2004/8. szám.
- Tefner Zoltán (2007): Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914. L’Harmattan Kiadó, Budapest.
- Tefner Zoltán (2016): Régi célokkal az elvesztett vártán. Burián István és a lengyel ügy az első világháborúban. Valóság, 2016/december.
- Tefner Zoltán (2011): Ugron István és a német külpolitika 1918 április–májusában. In: Századok, 2011/6. 145. évfolyam.
- Tefner, Zoltán (2016): István Burián and the Settling of the Polish Issue during the First World War. In: Prague Papers on History of International Relations 2016/2.
- Gróf Tisza István összes munkái. 5. kötet (1933). Budapest.
- Topolski, Jerzy (1989): Lengyelország története. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Varga Beáta (2017): „Két Ukrajna?” Ukrajna megosztottságának történeti gyökerei. Közép-Európai Közlemények, 2017/1. X. évfolyam 1. szám. No. 36.
- Villain, Jörg (1977): Zur Genesis der Mitteleuropakozeption Friedrich Naumanns bis zum Jahre 1915. In: Studien zur Geschichte des deutschen Imperialismus von der Jahrhundertwende bis 1917. Jahrbuch für Geschichte. Bd 15. Akademie Verlag, Berlin.